

VAIVAIKON KUNNOSTAMINEN

Lohtajan ukko konservattorin tutkimuspöydällä.

Museoviraston ohje ulkona sijaitsevien vaivaisukkojen hoitoon

Vaivaisukko on tyypillisesti kirkon tai kellotapulin seinään kiinnitetyn pienen katoksen suojassa seisova, puusta veistetty ja maalattu ihmishahmo, jonka rinnassa tai sylissä olevaan aukkoon voi laittaa rahaa vähäosaisille. Vaivaisukot esittävät usein kerjuulla olevaa sotainvalidia, jonka toinen jalka puuttuu tai on vammautunut. Esikuvia puusepäntyölle ovat olleet kirkolliset veistokset ja mahdollisesti laivojen keulakuvat. Pohjanmaan laivanrakennustoiminta voi selittää, miksi vaivaisukkoja on eniten nimenomaan siellä. Vanhimpana säilyneenä esimerkkinä pidetään Hauhon kirkon Bartimeus-ukkoa, joka on tiетävästi tehty 1690-luvulla – samoihin aikoihin kuin Raahen vaivaisukko. Ukkojen veistäminen jatkui harvakseltaan vielä 1900-luvulla ja yksittäisinä tapauksina myöhemminkin.

Tutkimusta näiden kansanomaisten veistosten tekijöiden, muotojen, aiheiden ja värien ja käsialojen maailmasta on kaikkiaan tehty yllättävän vähän. Nykyisin vaivaisukot kuitenkin nähdään merkittävinä kansanperinteen ja kansantaiteen kantajina ja todisteina suomalaisen yhteiskunnan menneisyydestä – erityisesti kirkon, köyhäinhoidon ja sosiaalityön, kulttuurin, sotien ja talouden osalta. Näitä näkökulmia ovat nostaneet esiin urauurtavat julkaisut, viimeisimpänä Suomen kaikki säilyneet vaivaisukot esittelevä ja asiantuntijoiden artikkeleihin perustuva julkaisu *Vaivaisukkojen paluu* (2013, toim. Otso Kantokorpi).

Sijainti ja kehysrakenteet

Vaivaisukot kuuluvat kirkolliseen ympäristöön. Muualle, esimerkiksi museoon siirrettynä niiden alkuperä hämärtyy ja niistä tulee asiayhteydestään irrotettuja taideteoksia. Ulkotiloissa, sään ja vuodenaikojen vaihtelun armoilla on vielä noin 70 vaivaisukkoa. Ne ovat perinteisellä paikallaan ja usein kehysrakenteiltaan eheitä – ja sen vuoksi myös kirkollisten kulttuuriympäristöjen näkökulmasta erityisen arvokkaita.

Vaivaisukko säilyy ulkona alkuperäisellä paikalla, kunhan sitä huolletaan hyvin ja asiantuntevasti. Vaivaisukkoja ei yleensä tulisi siirtää sisätiloihin, koska puuveistoksille muutto kosteista ulkotiloista lämmitettyihin sisätiloihin tuottaa aina puun kutustumisongelman. Periaatteessa kaikki puuesineet ovat herkkiä kosteuden ja lämmön vaihteluille. Veistokset halkeilevat kuivuessaan ja väripinnat saattavat hilseillä. Jos veistos kuitenkin aiotaan sijoittaa pysyvästi sisätiloihin, on alkuperäisvärityksen säilyminen turvattava konservointitoimenpitein. Sisätiloilta on myös edellytettävä tasaisia, hallittuja ilmasto-olosuhteita ja niiden seurantaa. Osa huonokuntoisista vaivaisukoista on irrotettu ja siirretty suojaan kylmiin tiloihin, kuten kellotapuliin tai varastoihin, osa jatkaa työtään kirkon puolilämpimässä eteisessä. (*Arvoesineistön hoito seurakunnassa*. Kirkkohallituksen julkaisuja 2009:4). Kirkkohallitus valmistelee erilaisissa sisätiloissa jo olevia vaivaisukkoja koskevaa ohjetta, ja voi myöntää avustuksia myös vaivaisukkojen konservointiin.

Seuraavat Museoviraston ohjeet on laadittu ulkotilassa olevien vaivaisukkojen hoitoon.

Ylläpito

Vaivaisukkojen ikääntyminen näkyy useimmiten nimenomaan maalipinnan vaurioina. Maalipinta on sekä puuveistoksen suojakerros että itsessään tärkeä osa teosta. Pintojen kuntoa tulee seurata säännöllisesti.

Vaivaisukkoja ei aikojen saatossa useinkaan ole kohdeltu taide-esineinä. Osia on uusittu kömpelösti ja lukuisat uusintamaalaukset on tehty lähinnä julkisivumaalauksen tarkkuudella. Monissa tapauksissa pinnan

ja värityksen herkkyys onkin merkittävästi kärsinyt, eivätkä ukot enää väreiltään ja ilmeeltään edusta omaa aikaansa. Sisätiloihin siirrettyjen vaivaisukkojen konservointi rinnastuu muiden polykromisten (moniväristen) veistosten käsittelyyn. Ulkotiloissa olevat vaivaisukot tarvitsevat suojaavamman pintakerroksen säilyäkseen.

Vaivaisukko on sijaintipaikasta riippuen alttiina likaantumiselle ja sitä on välillä varovasti puhdistettava, ilman voimakkaita puhdistusaineita. Esimerkiksi pölyä ja kuraa voi puhdistaa pelkällä nihkeällä mikrokuituliinalla kevyesti pyyhkien. Jos maalipinta hilseilee tai lohkeilee, on puhdistamisen sijasta syytä ryhtyä valmistelemaan kunnostustoimia.

Hyvässä kunnossa oleva maalipinta suojaa vaivaisukkoa sääolosuhteilta. Talviaikaisia suojarakenteita kannattaa harkita tapauskohtaisesti, esimerkiksi jos ukko on selvästi alttiina liikenteen aiheuttamille kuraroiskeille tai kunnostustyöt jäävät tauolle. Väliaikainen suojarakenne on tarpeen myös silloin, kun lähistöllä tehdään sellaisia kunnostustöitä, jotka saattavat aiheuttaa ukolle vaurioita.

Puuosien korjaaminen

Vaivaisukkoihin kohdistuneet vahingot ja ilkivalta saattavat aiheuttaa itse veistoksen vaurioitumisen. Ukon ojennettu käsi on voitu joutua uusimaan. Irronneet osat on otettava talteen ja korjaustyö on suunniteltava huolella konservointiperiaatteiden mukaisesti. Mikäli osia on kadonnut tai niitä joudutaan muusta syystä poikkeuksellisesti korvaamaan uusilla, on uuden osan erotuttava hienovaraisesti siten, että myös esteettiset näkökohdat tulevat huomioon otetuksi. Sekä puuosien että pinnan vauriot tulee ottaa vakavasti ja ottaa yhteyttä asiantuntijoihin.

Metalliosat

Vaivaisukoissa on usein myös metalliosia, kuten raha-aukkoa ympäröivä kilpi ja erilaiset lukitukseen liittyvät vyöt ja salvat saranoineen. Nämä on yleensä maalattu ympäröivän pinnan kanssa samaan sävyyn. Tarvittaessa metalliosista harjataan ruoste ja ne suojataan öljymaalilla ja mahdollisesti pohjustetaan ruosteenestomaalilla. Konservattori arvioi muun kunnostustarpeen vaurioiden mukaan.

Pintojen kunnostaminen

Pintojen kunnostaminen tulee ajankohtaiseksi jos ja kun vaivaisukon maalipinta hilseilee tai ukon pinnasta irtoilee paksuja maalikerroksia. Maalinpoistoa tai muita vahingoittavia toimenpiteitä ei missään tapauksessa saa aloittaa suoraan, ilman tutkimuksia ja huolellista suunnittelua.

Alimpia maalikerroksia ei saa poistaa, vaan varhaisimmat värikerrokset tulee säilyttää mahdollisimman ehjinä uuden maalauksen alla. Näin ukon ulkoasun vanhin historia säilyy suojassa ja päällemaalausten sävyt voidaan jatkossakin valita vaivaisukon vanhimman asun mukaan. Kulttuurihistoriallisen arvon kannalta pahin virhe on puhdistaa esine puupinnalle.

Kunnostus-, konservointi- ja restaurointisuunnitelmat tulee lähettää hyvissä ajoin ennen työn alkua lausunnonle Museovirastoon. Työn toteuttajan ja museoviranomaisen (mahd. maakuntamuseo) on lisäksi hyvä keskustella suunnitelmasta vielä paikan päällä ennen toimenpiteiden alkamista.

Tarvittavat tutkimukset

Vaivaisukko katoksineen on osien muodostama kokonaisuus. Kunnostamisen suunnittelu tulee aloittaa selvittämällä mitä kirjallista tietoa siitä on löydettävissä seurakunnan asiakirjoista. Tämän jälkeen tutkitaan itse ukkoa taustarakennelmineen.

Tutkimukset kohdistuvat ennen muuta väritykseen, jonka avulla saadaan myös muuta tietoa ukon vaiheista. Yksityiskohdat on tutkittava, jotta voidaan selvittää mitkä eri osien värit ovat kuuluneet samaan vaiheeseen ja aikakauteen. Konservattori selvittää asian varovaisella väri- ja materiaalitutkimuksella. Tähän voi sisältyä pieniä väriportaikkoja ukon ja sen taustan eri kohtiin, tai poikkileikkausnäytteitä muualla analysoitaviksi. Poikkeustapauksissa voidaan puumateriaalin ajoittamisen ja aitouden selvittämiseksi harkita kajoavampia tutkimusmenetelmiä, kuten näytteiden ottamista dendrokronologisia tutkimuksia varten.

Tutkimustulosten perusteella tehdään analyysi ukon värityshistoriasta. Vaivaisukon väritutkimuksessa voi paljastua yksi tai useita ”asukokonaisuuksia”. Mikäli varhaisimmista värikerrostumista ja veistoksen sekä sen kehystyksen ilmiasusta löytyy tarpeeksi kattavaa tietoa, voidaan harkita varhaisemman asun palauttamista. Tällöin puhutaan *restauroinnista* ja joudutaan yleensä tekemään laajempia varhaisemman maalipinnan esille ottoja. Esimerkiksi vaivaisukon kasvojen ilmeet eivät useinkaan selviä ilman uudempien maalikerrosten poistoa. Maalinpoistoon sisältyy kuitenkin aina riskejä ja restaurointialan ammattilaisen on erikseen harkittava sen tarpeellisuus.

Vaivaisukon tausta saattaa olla maalattu esim. punamullalla, lietemaaleilla tai öljymaalilla. Myös kirkon tai tapulin julkisivun ja sen värityksen historia on tärkeää tuntea, jotta saadaan käsitys vaivaisukon ja sen taustan säilyneisyydestä ja niiden suhteesta toisiinsa.

Varsinainen kunnostustyö

Restaurointialan asiantuntijan työhön kuuluvat tutkimustoimenpiteiden lisäksi alkudokumentointi, vauriokartoitus, konservointisuunnitelman tekeminen ja yleensä myös varsinainen kunnostustyö ja työn loppuraportti. Koska kunnostustyöt tehdään useimmiten paikan päällä ulkotiloissa, on samalla huolehdittava myös kunnollisen suojarakenteen teettämisestä kunnostustyön ajaksi.

Maalipinnan lohkeilun ja hilseilyn yhteydessä puhutaan usein värin- tai maalinkiinnityksestä. Tämä tarkoittaa, että konservattori kiinnittää irtoilevat maalipinnat takaisin alustaansa. Ulkotiloissa tämä ei useinkaan sääolosuhteiden vuoksi ole mielekästä. Tästäkin tarvitaan konservattorin näkemys.

Restaurointimaalaus tulee aina toteuttaa perinteisin työtavoin ja maaliainein. Niiden tuntemuksen lisäksi tekijä tarvitsee työssä myös suurta herkkyyttä, jotta vaivaisukon kasvonpiirteet ja ilme saadaan toistumaan mahdollisimman alkuperäisinä ja puhuttelevina.

Sisätiloissa säilytettävistä kirkollisista veistoksista ja niiden käsittelystä poiketen, restaurointimaalaus tehdään ulkotiloissa oleville ukoille öljymaalilla. Alkydimaalit muodostavat kovan ja elottoman pinnan, joka lohkeilee ikävästi ikääntyessään. Lateksia tai akrylaatteja ei tällaisissa kohteissa pidä käyttää lainkaan.

Jos näin on kuitenkin jo tapahtunut, on restauroinnin tai konservoinnin asiantuntijan harkittava jatkotoimet tapauskohtaisesti erikseen.

Loppuraportti on vaivaisukon tulevan hoidon kannalta ensiarvoisen tärkeä dokumentti, ja siihen voidaan liittää myös huolto-ohjeistusta.

Myös restauroidut ukot kaipaavat säännöllisiä jälkitarkastuksia. Ylläpitoa tulee jatkaa ja ukkojen saavutettua hyvää kuntoa vaalia esim. korjaamalla pienet vauriot jatkossa nopeasti mutta asiantuntevasti.

Ähtävän vaivaisukko vuodelta 1856.

Yhteystiedot: Museovirasto / Kulttuuriympäristöpalvelut

Intendentti Ulla Setälä, ulla.setala@museovirasto.fi

Erikoistutkija Laura Tuominen, laura.tuominen@museovirasto.fi

Vaivaisukon kehotustaulun teksti on saatettu maalata jo moneen kertaan eri käsialoilla ja tekstityypillä. Kirjoituskin tulee dokumentoida, tutkia varovasti kerros kerrokselta ja kunnostaa – vanhimmat kerrokset säilyttäen.

Kirjallisia lähteitä:

Kantokorpi, Otso (toim.; kuvat Aki Paavola), *Vaivaisukkojen paluu*. Maahenki 2013.

Lempa, Nina (toim.), *Arvoesineistön hoito seurakunnassa*. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:4. Kirkkohallitus 2009.

Leppo, Markus, *Vaivaisukot. Finnish pauper-sculptures*. WSOY 1967.

Paulaharju, Samuli, *Kirkonäijistä Pohjanmaalla*. Kotiseutu 1911.

Rudnäs, Jan-Erik, *Fattigubborna i Finland och Sverige*. Omakustanne 2006.

Santaholma, Kaija, *Vaivaisukot. Tummatukka ja kirkonäijät*. Sarmala Oy/Rakennusalan kustantajat 2001.

© Museovirasto 2016

Kuvat: Museovirasto, Ulla Setälä